

## **Zagrożone języki jako przedmiot badań językoznawstwa**

Nicole Nau & Tomasz Wicherkiewicz

[fragment artykułu „**Dokumentacja i archiwizacja zagrożonych języków**”, opublikowanego w: **Tomaszkiewicz, Teresa i Stanisław Puppel** (red.) 2013. *Scripta manent – res novae*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, s. 273-282]

O tym, że języki giną, a liczba używanych obecnie na ziemi języków wciąż maleje, wie każdy językoznawca. Ułynęło jednak sporo czasu, zanim zagrożenie językowej różnorodności świata stało się zagadnieniem istotnym dla językoznawstwa, pomimo faktu, iż za przyczyną wymierania języków to właśnie ono traci znaczną część przypisanych sobie obiektów badań.

*Obviously we must do some serious rethinking of our priorities, lest linguistics go down in history as the only science that presided obliviously over the disappearance of 90% of the very field to which it is dedicated* (Krauss 1992: 10).

Również do szerszej opinii publicznej powoli dociera ta (ś)wiadomość.

Wielu Europejczyków odnosi nawet wrażenie, że więcej języków rodzi/pojawia się niż znika – z jednego języka powstają na gruncie polityki (językowej) następne: np. z serbsko-chorwackiego wydzieliły się języki serbski, chorwacki, bośniacki, a nawet czarnogórski; to, co dawniej traktowane było jako dialekt, zyskuje uznanie jako odrębny język (kaszubski); uważane niegdyś za jednolite języki rozpadają się na dialekty (angielski w Ameryce).

Procesy te nie zmieniają mimo wszystko jednoznacznej tendencji ogólnoświatowej: coraz większy procent ludzkości posługuje się coraz mniejszą liczbą języków. Podczas gdy kilka języków rośnie w siłę (już teraz 20 największymi językami świata mówi jako ojczystymi ok. 50 procent ludności świata – Austin & Sallabank 2011: 1), nieporównywalna większość spośród 6,5 do 7 tysięcy języków świata używana jest przez stale malejącą liczbę rodzimych mówców. W wielu wypadkach pozostaje przy życiu zaledwie kilkoro starszych użytkowników, wraz ze śmiercią których ich język trafi do grobu.

Nie jest też nowym zjawiskiem zaprzestawanie międzypokoleniowej transmisji języka przerwy – dobrowolne czy pod przymusem – wskutek czego w ciągu kilku pokoleń jeden język w społeczności zastąpiony zostaje innym. W drugiej połowie XX wieku procesy te jednak przybrały tak na sile, że przerastają wszelkie dotychczasowe doświadczenia w tej materii i prowadzą do istotnej redukcji zróżnicowania językowego świata, przede wszystkim w

dotychczas tak bogatych regionach, jak Pacyfik, obie Ameryki czy środkowa Afryka. W Europie tendencja ta przybrała zarazem formę (zwłaszcza w latach 1950–1970) zanikania dialektów i wymierania języków mniejszościowych. Procesy te znajdowały wsparcie w ideologii, wedle której

1) język stanowi jedynie narzędzie komunikacji, które najlepiej funkcjonuje, gdy przez wszystkich używany jest w ten sam sposób,

(2) funkcja tworzenia/wzmacniania tożsamości przynależy jedynie językom narodowym (wg równania **język = naród = państwo**),

a (3) tożsamość regionalna lub grupowa jest nieistotna, a wręcz niepożądana.

Równoległe w ówczesnym językoznawstwie panował powszechny brak zainteresowania zróżnicowaniem języków i językami „egzotycznymi”. Zakres badań najbardziej wpływowych ośrodków lingwistycznych w Stanach Zjednoczonych i Europie Zachodniej wyznaczano na podstawie kilku dobrze znanych języków (zazwyczaj rodzimych języków samych badaczy). Dotyczyło to paradoksalnie nawet takich zagadnień, jak uniwersalia językowe, czyli cech wspólnych wszystkim językom. Dopiero w latach 1980-tych nastawienie to uległo zmianie – zarówno w językoznawstwie, jak i w wielu zachodnich społeczeństwach.

W niektórych europejskich państwach postrzegać zaczęto dialekty i języki regionalne nie jako zagrożenie dla narodowej kultury i tożsamości, lecz jako ubogacenie. Języki mniejszości coraz częściej zyskiwały oficjalne uznanie i wsparcie, nie tylko w bogatych krajach przemysłowych, ale i w państwach takich, jak Boliwia, Namibia czy Nepal. W przypadku wielu języków i dialektów wsparcie to nadeszło jednak zbyt późno.

Wymieranie języków (śmierć języka) badać zaczęto z perspektywy socjolingwistycznej. Już w roku 1977 *International Journal of the Sociology of Language* poświęcił temu zagadnieniu cały numer (Dressler 1977). Kolejne studia badały poszczególne przypadki, w jakich zachodził ten proces (znane stały się zwłaszcza publikacje: Dorian 1981, Schmidt 1985 czy też tom zbiorowy Dorian 1989). Zachowanie i rewitalizacja języków stały się też ważkimi dziedzinami polityki językowej i planowania językowego (Fishman 1991, a z nowszych publikacji np. Grenoble, Lindsay 2006; Tsunoda 2005).

W latach 1990-tych problematyka niebezpieczeństwa, przed jakim stoi różnorodność języków świata, przekroczyła granice socjolingwistyki, stając w centrum zainteresowań

badawczych językoznawstwa. Świadczy o tym mnogość nowszych publikacji skupiających się wokół tematyki wymierania języków w skali światowej (np. Crystal 2000; Evans 2010; Harrison 2007; Nettle & Romaine 2000). Na zlecenie UNESCO powstał i udostępniony został w Internecie *Atlas of the World's Languages in Danger* (Moseley 2009). Osiągnięcia i aktualne rezultaty badań nad zagrożonymi językami zawiera *The Cambridge handbook of endangered languages* (Austin & Sallabank 2011).

W sytuacji nieuniknionego wymierania znacznej liczby języków – szczególnie takich, które są prawie nieznanymi poza wspólnotami komunikatywnymi swoich użytkowników – palącym zadaniem językoznawców staje się przynajmniej tych języków (u)dokumentowanie, dopóki to jest jeszcze w ogóle możliwe. Od lat 1990-tych uruchamiane są i prowadzone w wielu krajach świata rozmaite programy dokumentacji i archiwizowania zasobów zagrożonych języków (przegląd tychże w: Austin & Sallabank 2011: 2). Dzięki współpracy przy tych projektach i wynikłej zeń wymianie poglądów co do ich założeń i celów wykształciła się nowa dyscyplina językoznawstwa: dokumentacja języków / językoznawstwo dokumentacyjne (nt. zadań i metod tejże: Himmelmann 1998, Gippert i in. 2006, Haig i in. 2011 oraz rozdziały cz.II w Austin & Sallabank 2011). O innowacyjności tej dyscypliny stanowi nie tylko zastosowanie nowoczesnych technologii w celu rejestrowania, analizowania i archiwizowania danych językowych, ale i nowe spojrzenie na to, co na język się składa i jest „warte dokumentowania”. Jak i od wieków, tak i dziś gromadzi się teksty narracyjne (np. bajki) i opisowe (np. takich działań, jak budowa domu, połów ryb, przygotowanie jedzenia), dochodzą do tego ostatnio np. dialogi i naturalne rozmowy. Celem jest/staje się dokumentacja języka w jego naturalnym otoczeniu i typowych użyciach, a służy temu gromadzenie możliwie najrozmaitszych rodzajów tekstów. Zastosowanie kamer pozwala na jednoczesne zarejestrowanie mimiki i gestykulacji. Dokumentacja zagrożonego języka to więcej niż kompilacja materiału do późniejszych analiz lingwistycznych: to również dokumentowanie wiedzy społeczności, która przechowywana i przekazywana jest w jej języku i językowych zachowaniach. Sporo współczesnych projektów dokumentacyjnych ma dlatego charakter interdyscyplinarny: lingwiści współpracują z zainteresowanymi tego rodzaju wiedzą przedstawicielami innych dziedzin nauki. Tak więc np. nowy *Oxford handbook of linguistic fieldwork* (Thieberger 2011) zawiera rozdziały dotyczące etnobiologii, etnomatematyki czy geografii i astronomii kulturowej.

Bywało i tak, że zainteresowanie swoim językiem i kulturą ze strony naukowców stawało się bodźcem dla samych użytkowników języka do przeciwdziałania przejawom jego zagrożenia i podejmowania prób jego zachowania lub rewitalizacji. Zgromadzony i zarchiwizowany materiał dokumentacyjny języka znajduje w ten sposób praktyczne zastosowanie: np. przy tworzeniu podręczników szkolnych lub innych materiałów dydaktycznych; z zapisów dźwiękowych i wideo nowi użytkownicy języka uczyć się mogą zachowań okołojęzykowych, wymowy czy w ogóle cech fonetycznych języka, którego nie mogli nauczyć się naturalną drogą przekazu.

\*\*\*

Jak wspomniano, w ostatnich latach daje się odnotować wzmożoną aktywność językoznawców w dokumentowaniu i archiwizowaniu zagrożonych języków z całego świata. Ten nurt badań wciąż jednak pozostaje słabo znany w szerszych kręgach społeczeństw, a ich rezultaty – cyfrowe archiwa zawierające zapisane i nagrane materiały z różnych języków – używane są niemal wyłącznie przez samych badaczy. Podczas gdy problematyka zagrożenia języków w skali globalnej, jego przyczyn i skutków w coraz większym stopniu poruszana jest w środkach masowej informacji i dyskutowana na rozmaitych forach internetowych, większość tych informacji dostępna jest wyłącznie w języku angielskim.

W Polsce tematyka ta jest wciąż słabo znana, np. wyszukiwanie w Internecie hasła „zagrożenie języków” daje rezultat w postaci kilku zaledwie poważnych źródeł o niewielkim przeważnie zasobie informacji, z drugiej strony hasło to zwykle prowadzi do debat, czy sam język polski jest zagrożony rosnącym napływem zapożyczeń z angielskiego – co samo w sobie stanowi całkowicie odrębne zagadnienie.

(...)

#### BIBLIOGRAFIA

Austin, Peter K. & Julia Sallabank (red.) 2011. *The Cambridge handbook of endangered languages*. Cambridge University Press.

Crystal, David 2000. *Language death*. Cambridge University Press.

Dorian, Nancy 1981. *Language death: the life cycle of a Scottish Gaelic dialect*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

Dorian, Nancy (red.). 1989. *Investigating obsolescence: studies in language contraction and death*. Cambridge University Press.

Dressler, Wolfgang (red.) 1977. *Language death*. = *International Journal of the Sociology of Language* 12.

Evans, Nicholas 2010. *Dying words. Endangered languages and what they have to tell us*. Malden: Wiley-Blackwell.

Gippert, Jost, Nikolaus Himmelmann, Nikolaus & Ulrike Mosel (red.) 2006. *Essentials of language documentation*. Berlin: Mouton de Gruyter.

Haig, Geoffrey, Nicole Nau, Stefan Schnell & Claudia Wegener (red.) 2011. *Documenting endangered languages: achievements and perspectives*. Berlin: De Gruyter Mouton.

Himmelmann, Nikolaus 1998. „Documentary and descriptive linguistics”. *Linguistics* 36: 161-195.

Fishman, Joshua A. 1991. *Reversing language shift: theoretical and empirical foundations of assistance to threatened languages*. Clevedon: Multilingual Matters.

Grenoble, Lenore A. & J. Whaley Lindsay 2006. *Saving languages: an introduction to language revitalization*. Cambridge University Press.

Harrison, K. David 2007. *When languages die: the extinction of the world's languages and the erosion of human knowledge*. Oxford University Press.

Krauss, Michael 1992. „The world's languages in crisis”, *Language* 68. 1.4-10.

Moseley, Christopher (red.) 2010. *Atlas of the world's languages in danger*. Paris: UNESCO Publishing <<http://www.unesco.org/culture/en/endangeredlanguages/atlas>>.

Nettle, Daniel & Suzanne Romaine 2000. *Vanishing voices. The extinction of the world's languages*. Oxford University Press.

Thieberger, Nick (red.) 2011. *The Oxford handbook of linguistic fieldwork*. Oxford University Press.

Tsunoda Tasaku 2005. *Language endangerment and language revitalization*. Berlin: Mouton de Gruyter.